

PAYDAŞ, Kazım; KORKMAZ, Ahmet, "Kara-Koyunlu Devleti'nde Silah Teknolojisi: Orduda Kullanılan Silah Ve Teçhizat", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/II, Aralık 2020, s. 442-450.

Makale Türü: Tarih Araştırma

DOI No: <https://doi.org/10.48120/oad.821723>

Geliş Tarihi / Received: 5 Kasım 2020
Online Yayın: 26 Aralık 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 22 Kasım 2020
Published Online: 26 December 2020

Kara-Koyunlu Devleti'nde Silah Teknolojisi: Orduda Kullanılan Silah ve Teçhizat*

Kazım PAYDAŞ^{1*}
Ahmet KORKMAZ^{2*}

¹ Prof. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ŞANLIURFA.

* kazimpaydas@yahoo.com

+ORCID: 0000-0002-9683-9016

² Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, ŞANLIURFA.

* ahmetkorkmaz1040@gmail.com

+ORCID: 0000-0001-8652-6203

Öz– Kara-Koyunlular, yaklaşık bir asır boyunca Doğu ve Güneydoğu Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya'da hâkimiyet kurdular. Birçok alanda selefleri Celâyirli ve Timurluların teşkilât yapısından etkilendikleri gibi silah teknolojisinde de bu devletlerin mirasını sürdürdüler. Konar-göçer hafif süvarili askeri yapısı ile Ortaçağın geleneksel silah ve teçhizatlarından yararlanarak bu coğrafyada hâkim güç haline geldiler. Başlangıçta hafif süvari esasına dayanan bozkır savaşçı tipi, zamanla ağır silahlar ve muhasara araçları ile donatıldı.

Bu çalışmada XV. yüzyıl itibarıyla Doğu Anadolu ve İran coğrafyasında önemli muharip güç haline gelen Kara-Koyunluların, seleflerinden intikal eden klasik silah ve teçhizatların üretimi, üretim mekânları, kullanımı ve silah tipolojilerinin askeri teşkilâtta uygulama alanları tarihi kaynaklar ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler– Kara-Koyunlular, Askeri Teşkilât, Hafif Silahlar, Ağır Silahlar.

Weapon Technology in the Qara-Qaraqoyunlu: Weapons and Equipment Used in the Army

Abstract– The Qara-Qoyunlu dominated Eastern and Southeastern Anatolia; Iran, Iraq, and the Caucasus for nearly a century. In many areas, they were influenced by the organizational structure of their predecessors, Celâyirli and Timurids, and continued the legacy of these states in weapon technology. It became the dominant power in this geography by making use of the traditional weapons and equipment of the Middle Ages with their military structure with a nomadic light cavalry. The steppe warrior type, initially based on light cavalry, has been equipped with heavy weapons and siege vehicles over time.

In this study, it will be evaluated in the light of historical sources that the production sites, usage, and application areas of weapon typologies in the military organization of the classical weapons and equipment, which were inherited from their predecessors, of the Qara-Qoyunlu, which became an important combat power in the Eastern Anatolia and Iran geography.

Keywords – Qara-Qoyunlu's, Military Organization, Small Arms Weapons, Heavy Arms Weapons.

* Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2.yazar: %50.

Giriş

Türkler, tarih sahnesine çıktıkları Asya steplerinde kendilerine has bir bozkır uygarlığı meydana getirdiler. Onların bu uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşadığı konar-göçer hayat tarzı ordularına da yansımıştı. Bu sebepten Türk ordusu bozkır kültürünün bir sonucu olarak atlı birliklerden oluşmuştu. Savaş eğitimleri ve düzenleri hep ata göre şekillendirildi. Neticede atıyla bütünleşen ve her türlü silahlı maharetle kullanan savaşçı tipi ortaya çıktı. Bununla beraber Türkler, bozkır kültürünü en çok ordu yapısında yaşatmaya devam etti¹.

Türk-Moğol kültürünün temsilcisi olan Kara-Koyunlular, Türkiye Selçuklu Devleti'nin inkırazı ve Moğol hâkimiyetinin inhitatı üzerine² XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Van Gölü kıyısındaki Erciş merkez olmak üzere; kuzeyde Erzurum, güneyde Musul bölgesine kadar uzanan sahada hâkimiyet tesis ettiler³. Mezkûr devletin devlet ve askeri teşkilatı selefleri olan Celâyirlilerden dolayısıyla İlhanlılardan ve Timurlulardan tevarüs etti⁴. Kara-Koyunlular, konar-göçer hafif süvarili askeri yapısı ile Ortaçağın geleneksel silah ve teçhizatlarından yararlanarak buldukları coğrafyada hâkim güç haline geldiler. Başlangıçta hafif süvari esasına dayanan⁵ bozkır savaşçı tipi, zamanla ağır silahlar ve muhasara araçları ile donatıldı.

Kara-Koyunlu askeri yapısında kaynakların en az bahsettiği mevzu ordunun savaş araç-gereçleridir. Kara-Koyunlu ordusunun diğer Ortaçağ Yakın Doğu ordularının kullandığı geleneksel silahları kullandığını belirtmek mümkündür. Kaynaklara baktığımızda XV. yüzyılda Yakın Doğu'da kullanılmaya başlayan ateşli silahların Kara-Koyunlu ordusunda mevcut olmadığını görmekteyiz⁶.

Kara-Koyunlu Devleti ordusunun kullanmış olduğu silah ve teçhizatı hafif silahlar, kuşatma makinaları-vasıtaları ve silahları, korunma gereçleri olmak üzere üç kategori altında inceledik. Hafif silahlar kategorisinde ok, yay, kılıç, mızrak türünden silahları ele aldık. Ağır

silahlar kategorisinde ise kale kuşatmalarını kullanan silah ve teçhizatı irdeledik. Son olarak ise zırh, kalkan ve miğfer gibi askerlerin savunma teçhizatına yer verdik.

A. Hafif Silahlar

1. Ok ve Yay

Tarih öncesi dönemlerden beri savaş ve av aleti olarak ok ve yay kullanılmaktaydı. Okçulukla ilgili bazı kaynaklarda ok ve yayın kullanımı Hz. Âdem ile başlatılmıştır⁷. Nitekim İlhanlılar döneminde yazılmış bir okçuluk risalesi de ok ve yayın kullanımının Hz. Âdem ile başladığını kaydetmektedir⁸.

Hafif donanımlı süvari olmanın gereği olarak Kara-Koyunlu ordusu, öncülü ve ardılı atlı göçebe devletlerinde olduğu gibi orduda ok ve yayı etkin bir biçimde kullanılmaktaydı. Rumlu, Timurlu hükümdarı Şahruh'un Kara-Koyunlu Mirza İskender üzerine yöneldiği ilk seferinde aktardığı manzum rivayette Kara-Koyunlu ordusunu "Hepsi kemân-keş, savaşa giren, ok atan; hepsi muharip, demir eriten ve zırhlı" olarak tasvir etmektedir⁹. Tihriânî de Kara-Koyunlu Devleti'nde okun kullanıldığını, Sultan Cihânşah'ın 851/1447-1448 yılında Diyarbakır tarafına yönelip Ak-Koyunlular ile mücadelesini anlatırken kaydetmektedir. Nitekim mezkûr müellif, Rüstem-i Alpavut ve Sultan Cihânşah'ın nökerlerinden seksen kişinin Uzun Hasan Bey'i ok yağmuruna tuttuğunu aktarmaktadır¹⁰.

Kolofonlarda geçen kayıtlarda Kara-Koyunlular için "okçu miller"¹¹ tabiri geçmektedir¹². Mesela Sultan Cihânşah için "... okçu milletten emir Cihânşah" ibaresi, öncülü Türk-Moğol devletlerinde olduğu gibi Kara-Koyunlu ordusunda da ok ve yayın etkin olarak kullanıldığını göstermektedir¹³.

Türkçe bir kelime olan ok¹⁴ dönemin kaynaklarında *tîr* (تیر)¹⁵, *hadeng* (خندنگ)¹⁶ ve *sihâm* (سهام)¹⁷ gibi kelimeler ile kaydedilmiştir. Ayrıca yay için *kemân* (کمان)¹⁸ sözcüğü kullanılmaktadır. Ok atan anlamında

¹ İlhan Erdem, "Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış", *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları*, 24/37, Ankara 2005, s. 59.

² İlhan Erdem-Kâzım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür*, Bileşik Yayınevi, Ankara, 2007, s.61. Kâzım Paydaş, "Akkoyunlular", *İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II*, (Ed. Muhammet Hanefi Palabıyık- Osman Çetin), Siyer Yayınları, İstanbul, 2018, c. 9, s. 347; Kâzım Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nde Siyasi Evlilikler ve Sarayda Hatunların Konumu", *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelike Armağan*, (Ed. Burak Kocaoğlu), Berikan Yayınları, Ankara, 2019, s. 413.

³ Faruk Sümer, "Kara-Koyunlular", *İA*, MEB Yayınevi, Eskişehir, 2001, c. 6, s. 292; Kâzım Paydaş, "Karakoyunlular", *İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II*, (Ed. Muhammet Hanefi Palabıyık- Osman Çetin), Siyer Yayınları, İstanbul, 2018, c. 9, s. 375.

⁴ Sümer, "Kara-Koyunlular", s. 304; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 268. Ayşe Atıcı Arayan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah ve Dönemi (Siyaset-Teşkilat-İktisad-Din ve Kültür) 1438-1467*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 275; Nəcəfli Tofiq Hümbətoğlu, *Azərbaycan Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu Dövlətləri*, Çaişoğlu, Bakı, 2012, s. 94.

⁵ Kara-Koyunlu Türkmenleri 1408 yılında kale kuşatması için gereken matkap, arrade ve mancınk gibi kuşatma aletlerini sahip değildi. Hafif süvari silahları ile mücadele etmekteydi. Bkz. Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't- Tevârih*, Nşr. Abdülhüseyn Nevâi, İntişarat-ı Esatir, Tahrân 1389/2010, c. I, s. 156; Terc. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s. 66; Mîrhond, *Tarih-i Ravzatu's-Safa Fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Haz. Cemşid Kiyâfer, İntişarat-ı Esatir, Tahrân, 1385/2006, c. VI/II, s. 5225-5226; Muhammed Yusuf Vale-i İsfahanî Kazvîni, *Hold-i Berin (Tarih-i Timuriyân ve Türkmenân)*, Haz. Mir Haşim Muhaddes, Mirâs-ı Mektûb, Tahrân: 1379/2000, s.688; Mahmud. b. Abdullah-ı Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, The National Library of Israel, Jerusalem, Israel Ms. Yah. Ar. 1132. vr. 69b-70a.

⁶ Yakın Doğu'da ateşli silahlar XV. yüzyılda kullanılmaya başlandı. Osmanlı Devleti II. Murad döneminde top ve tüfekler kullanılmaktaydı. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 113, 125.

⁷ Nebi Bozkurt, "Ok", *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, c. 33, s. 333.

⁸ Şucâ'u'd-Din Dorûd-Bâsi-yi Beyhakî, *Câmi'u'l-Hidâyet fi 'İlmi'r-Rimâyet (Okçuluk Sanatı)*, Terc. İbrahim Duman, I. bs. Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2020, s. 16.

⁹ (همه کمانکش و رزم آزماى و تیرانداز همه مبارز و آهن گداز و جوشن رو) bkz. Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, I: 253; Terc. 143.

¹⁰ (آن هشتاد نفر صاحب قران را تیر باران کردند) bkz. Ebu Bekr-i Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, yay. Necati Luğal-Faruk Sümer, TTK Yayınları, Ankara, c. I, s. 200; Terc. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 133.

¹¹ Eski kaynaklarda bazı doğulu kavimler için "okçu kavimler" tabiri geçmektedir. Batı ve Yakın Doğu Hristiyan tarihçileri Hunları, Avarları ve daha sonra Moğolları ve Türkleri zaman zaman bu tabirle anmışlardır. Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 1. Türklerin okçulukta mahareti birçok araştırmacı tarafından takdir edilmiş ve bu konuda müstakil eserler kaleme alınmıştır. Mesela bkz. Erkan Göksu, *Okla Yükselen Millet*, Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018; Paul E. Klopsteg, *Türk Okçuluğu*, Erdem Yayınları, İstanbul, 2019.

¹² Hrand D. Andreasyan, "XIV ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 3, 1973, s. 105.

¹³ Andreasyan "XIV ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait...", s. 127.

¹⁴ Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı*, s. 79.

¹⁵ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, c. I, s. 80, 111, 200, 276, 430; c. II, s. 361; Terc. s. 62, 81, 133, 180, 235, 283; Abdurrezzak-ı Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, Nşr. Abdülhüseyn Nevâi, Pejûhişgâh-ı Ulum-ı İnsani ve Muta'alat-ı Ferhengi, Tahrân: 1383/2004, c. II/I, s. 400, 401; Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, c. I, s. 156, 351, 521; Terc. s. 66, 214, 332.

¹⁶ Hafız Abrû, *Zübdetü't-Tevarih-i Bâysunguri*, Yay. Seyyid Kemâl Hac Seyyid Cevadi, Sazman-ı Çap ve İntişarat-ı Vezaret-i Ferheng ve İrsad-ı İslami, Tahrân, 1380/2001, c. III, s. 401; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, c. II/I, s. 398, c. II/II, s. 831; Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, c. I, s. 141, 252, Terc. s.55, 141; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 28b, 29a, 32a, 34b, 46a.

¹⁷ Abrû, *Zübdetü't-Tevarih-i Bâysunguri*, c. IV, s. 780; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, c. II/I, s. 311; Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, c. I, s. 178, 230; Terc. s.82, 121.

¹⁸ Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, c. II/I, s. 448; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 26b, 32a.

tir-endâz (تیر انداز)¹⁹, yay çeken/ok atan anlamında *kemân-keş* (کمانکش)²⁰ ve *kemân-dâr* (کماندار)²¹, ok temreni anlamında *peykân* (پیکان)²², ok kabı için ise *tirkeş* (ترکش)²³ sözcükleri kullanılmıştır. Ayrıca kaynaklardaki *sehâm-ı çahâr per* (سهام چهار پر)²⁴ ve *hadeng-i çahâr per* (خندنگ چهار پر)²⁵ kayıtları Kara-Koyunluların dört kanatlı okları kullandıklarını göstermektedir.

Ortaçağ'da handeng, ok²⁶ ve yay²⁷ imal edilen bir ağaç türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta ok ile hadeng o kadar özdeşleşmiştir ki çoğu zaman hadeng kelimesi ok yerine kullanılmıştır. Hadeng oku Büyük Selçuklular²⁸, İlhanlılar²⁹ ve Ak-Koyunlular³⁰ tarafından da kullanılmaktaydı.

Ortaçağ'da ok ve yay tipolojilerinde farklılıklar bulunmaktaydı³¹. Fakat kaynaklarda bilgilerin sathî olduğundan dolayı Kara-Koyunlular Dönemi'nde ok ve yay çeşitlerinin tespitinde daha detaylı bilgi verilememiştir. Ortaçağ'da devletler silah üretimi için gerekli malzemeleri öncelikle buldukları coğrafyadan temin ediyorlardı. Bunun yanında gerekli silahları ithal da edebilirlerdi³². Kara-Koyunluların da silah ithal ettikleri Basibrinalı Adday'ın rivayetinden anlaşılmaktadır. Bahsi geçen müellif, "*Kara Yusuf'a Halep'ten, Dimaşk'tan ve başka yerlerden malzeme, yiyecek ve silah gelirdi*" kaydını düşmüştür³³. Aynı şekilde Ermeni müellif Toma, Kara Yusuf Bey'in 810/1408 yılında Bitlis Emiri Şemseddin'in yanına gelerek mezkûr emirin Kara Yusuf Bey'e "*yiyecek, katır, at, silah her çeşit savaş levazımatı*" verdiğini kaydetmektedir³⁴. Bunun yanında kaynaklarda Kara-Koyunlular Dönemi'nde ok ve yay imali ile ilgili bilgiye rastlanılmamıştır.

2. Kılıç

Kılıç, Türklerin ok ve yaydan sonra kullandıkları en mühim savaş aletidir. Kılıcın meydan muhaberelelerinde kullanılan silahların başında gelmesi, rüzgârlı havalarda hedefini şaşırması muhtemel olan

ok ve mızrak gibi silahlara nazaran daha kullanışlı olmasından kaynaklanmaktadır³⁵.

Ortaçağ'ın diğer ordularında olduğu gibi Kara-Koyunlu ordusu da kılıç kullanmaktaydı. Kılıç dönemin kaynaklarına, *tiğ* (تیغ)³⁶, *şimşir-şemşir* (شمشیر)³⁷, *seyf* (سیف)³⁸, *hüsâm* (حسام)³⁹ gibi kelimeler ile kaydedilmiştir⁴⁰. Şimşir, İran (Fars) silah kültürüne ait süvari kılıcıydı. Bu kılıcın şekli kıvrık aslankuyruğu biçimindeydi⁴¹. Dehkoda sözlüğüne göre şimşir, "*Keskin kenarlı, uzun ve eğilimli bir namlusu olan çelik bir silahtır. Namlu şim (شیر) ve şir (شیر) adlı iki farklı parçadan oluşmaktadır. Şim kıvrık veya pençe anlamlarına gelir ve her iki anlamda kullanılabilir. Dolayısıyla bu silah, aslanın kıvrığı veya aslanın pençesi anlamına gelir*"⁴². Şimşir kılıcı İran coğrafyasında Safeviler Dönemi'nde revaç bulmaya başladı⁴³. Bunun yanında İran coğrafyasında düz kılıçlar da kullanılmaktaydı. VIII. yüzyıla kadar mezkûr coğrafyada en yaygın kullanılan kılıç çeşidi düz kılıçtı. Düz kılıçlar XIV. ve XV. yüzyıla kadar hâlâ kullanılmaktaydı. Bu yüzyıllardan sonra ise adı geçen coğrafyada kavisli kılıçlar yayılmaya başladı⁴⁴.

Ortaçağ İslam dünyasında kılıç tipolojilerinde farklılıklar bulunmaktaydı. Kılıçlar genellikle ürettikleri yer, madenin cinsi ile usta adları gibi etkenlerle isimlendirilirdi⁴⁵. Ortaçağ'da Hint kılıçları çok meşhurdur. Kaynaklarda Kara-Koyunlu Dönemi'nde Hint kılıcının kullanımı hakkında doğrudan bilgi bulunmamaktadır. Fakat Hint kılıçları Kara-Koyunluların öncülü olan Büyük Selçuklular⁴⁶, Türkiye Selçukluları⁴⁷ ve İlhanlılar⁴⁸ tarafından kullanılmaktaydı. Kara-Koyunluların çağdaşı olan Timurular da Hint kılıçlarını kullanmaktaydılar⁴⁹. Tihri'nî manzum bir rivayette Ak-Koyunluların iki ağızlı Hint kılıçlarını kullandıklarını kaydetmektedir⁵⁰. Timurlu Devleti'nin inhitatı sürecinde mezkûr devletin sınırlarında kurulan Buhara Hanlığı (1500-1868) da Hint kılıçları kullanmaktaydı⁵¹. Görüldüğü üzere Kara-Koyunlu öncülü ve ardılı devletlerinde Hint kılıçları kullanılmaktaydı. Bunun yanında Kara-Koyunlular Dönemi'nde kaynaklarda geçen *tiğ-i abdâr* (تیغ ابدار)⁵², *tiğ-i pulad* (تیغ

¹⁹ Hafız Abrû, *Zeyli Camiü't Tevârih-i Reşidî*, nşr. Hanbaba Beyanî, Çaphaneyi İlmî, Tahran, 1317/1938, s.224; Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, c. II, s. 585.

²⁰ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, c. I, s. 253; Terc. s. 143.

²¹ Tihri'nî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, c. I, s. 87, Terc. s. 66.

²² Tihri'nî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, c. I, s. 201, 230, Terc. s. 133, 150.

²³ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, c. I, s. 251; Terc. s. 140.

²⁴ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, c. I, s. 230; Terc. s. 121.

²⁵ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, c. I, s. 252; Terc. s. 141.

²⁶ İbrahim Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020, s. 82.

²⁷ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 65.

²⁸ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 82.

²⁹ Mustafa Uyar, İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm), TTK Yayınları, Ankara, 2020, s. 143.

³⁰ Tihri'nî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, c. I, s. 246; Terc. s. 165;

³¹ Mesela Büyük Selçuklular Dönemi'nde ok, yay ve ok temreni çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz. Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 78-87.

³² Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 62.

³³ Basibrinalı Adday, *Basibrinalı Adday Vakayinamesi*, Terc. Kutlu Akalın, Peywend Yayınları, İstanbul, 2015, s. 28.

³⁴ Toma Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, Terc. Gürsoy Solmaz, Elips Kitap, Ankara, 2009, s. 27.

³⁵ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 175.

³⁶ Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, c. II/I, s. 280, 283, 315, 397, 398; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, c. I, s. 169, 178, 198; Terc. s. 76, 83, 97; Gıyasüddin Hondmir, *Tarih-i Habîbu's-Siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer*, Yay. Celâleddin Humâyî, İntişarat-ı Hayyam, Tahran, 1333/1954, c. III, s. 605; Kazvinî, *Hold-i Berin*, s. 690, 697, 699, 708, 712; Nişaburî, *Tarih-i Türkmanîye*, vr. 13b, 18a, 21b, 34a, 42b, 46a, 52a.

³⁷ Abdullah b. Fethullah el-Bağdadî, *el-Düvelü'l-İslamiyye fi el-Şark (Tarihü'l-Gıyasi)*, Tah. Târik Nâfi' el-Hamdânî, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 2010, s. 273; Tihri'nî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, c. I, s. 144, 385; Terc. s. 102, 251; Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, c. III, s. 401, 403, c. IV, s. 781;

Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, c. II/II, s. 818; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, c. I, s. 144, 154; Terc. s. 56, 64; Mîrhond, *Tarih-i Ravzatu's-Safa*, c. VI/II, s. 5251, 5307, 5352; Hondmir, *Tarih-i Habîbu's-Siyer*, c. III, s. 578, 611, 612, c. IV, s. 87, 90; Kazvinî, *Hold-i Berin*, s. 696, 712; Nişaburî, *Tarih-i Türkmanîye*, vr. 32a, 44b, 52b, 62a, 71a, 71b.

³⁸ Bağdadî, *Tarihü'l-Gıyasi*, 267, 306, 323, 335, 336, 337, 353; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, c. I, s. 244; Terc. s. 134; Nişaburî, *Tarih-i Türkmanîye*, vr. 44a.

³⁹ Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, c. II/II, s. 829; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, c. I, s. 178; Terc. s. 82.

⁴⁰ Bu isimlendirmeler İslami dönemden itibaren kullanılmıştır. Bkz. Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 175. Bütün Türk lehçelerinde ise "kılıç" nadiren de "kılınc ve kilic, kilis, kiliş" gibi şekillerde kullanılmıştır. Nebi Bozkurt, "Kılıç", *TDFVA*, TDV Yayınları, Ankara, 2002, c. 25, s. 405.

⁴¹ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 108. Şimşir kılıcının terminolojisi hakkında bkz. Manouchehr Moshtagh Khorasani, "İran Shamshir'nin (Şimşir) Tarihi", *Tarihe Yön Veren Silah Kılıç*, (Ed. Tolga Akay-Süleymen Tekir), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 255-257.

⁴² Khorasani, "İran Shamshir'nin (Şimşir) Tarihi", s. 246-247.

⁴³ Manouchehr Moshtagh Khorasani, "Tarih-i Tekâmül-i Şimşir", *Mecelle-i Hüner ü Merdom* 15, (2013), s. 40.

⁴⁴ Khorasani, "İran Shamshir'nin (Şimşir) Tarihi", s. 252.

⁴⁵ Ortaçağ İslam dünyasında kılıç çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz. Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 100-110.

⁴⁶ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 101.

⁴⁷ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, s. 322.

⁴⁸ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, s. 145.

⁴⁹ Ensar Macit, *Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012, s. 75.

⁵⁰ Tihri'nî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, c. I, s. 157; Terc. s. 109.

⁵¹ Selim Serkan Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilâtı (1500-1868)*, TTK Yayınları, Ankara, 2018, s. 264.

⁵² Tihri'nî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, c. I, s. 86; Terc. s. 66; Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, c. III, s. 486; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, c. II/I, s. 172; Nişaburî, *Tarih-i Türkmanîye*, vr. 77b, 79b.

یولاد⁵³, *şimşir-i abdâr* (شمشیر آبدار)⁵⁴ kayıtları, karbürize edilerek çelikleştirilmiş demir kılıçların kullanıldığını göstermektedir⁵⁵. Su verilmiş çelikten yapılmış kılıçlara genel itibarıyla Hint kılıcı denilmektedir⁵⁶. Bu bilgiler bize Kara-Koyunlular Dönemi'nde Hint kılıcının kullanıldığını göstermektedir.

Ortaçağ'da Dimaşki kılıçları da meşhurdur⁵⁷. Muhtemelen Kara-Koyunlular Dimaşki kılıçlarını da kullanmışlardır. Yukarıda Kara Yusuf Bey'e Halep ve Dimaşk'tan malzeme yiyecek ve silah geldiğini belirtmiştik⁵⁸. Bu bilgi Kara-Koyunluların Dimaşki kılıçlarını da kullandıkları fikrini destekler mahiyettedir⁵⁹.

Kara-Koyunlular Dönemi'nde kılıç üretimi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda bilgi olmaması mezkûr devlet döneminde kendileri ile ilgili müstakil bir eserin olmamasından kaynaklanmalıdır. Kara-Koyunluların hâkim olduğu coğrafyada daha önceleri İlhanlılar ve Timurular hüküm sürmekteydi. Kara-Koyunlu Devleti'nden sonra ise hâkim oldukları coğrafya Ak-Koyunluların hâkimiyeti altına girdi. İlhanlılar Dönemi'nde Abaka tarafından başkent ilan edilen Tebriz önemli bir çelik üretim merkezi idi. Tebriz'in yanında Horasan, Kirman, İsfahan ve Şiraz da İlhanlıların diğer çelik üretim merkezlerindendi⁶⁰. Bu topraklar daha sonraları Kara-Koyunluların hâkimiyeti altına girmiş hatta Tebriz mezkûr devletin inhitatına kadar başkent olarak kalmıştır. Ak-Koyunlu Uzun Hasan Bey, Kara-Koyunluları yenip tarih sahnesinden sildikten sonra Ak-Koyunlu başkentini Diyarbakır'dan Tebriz'e taşımış ve Tebriz artık Ak-Koyunluların yönetim merkezi olmuştur⁶¹.

Tebriz hem İlhanlılar hem de Ak-Koyunlular Dönemi'nde önemli bir silah üretim merkezi idi. Tebriz'de çeliği işleyebilecek yüksek oktanlı yakıtın olması ve taş kömürünün bu şehirde bulunması Tebriz'i önemli bir çelik merkezi haline getirmişti⁶². Ak-Koyunlular döneminde de Tebriz silah üretim merkezi idi. Venediklilerin Uzun Hasan Bey'e elçi olarak gönderdikleri Barbaro, Tebriz civarında "Beşkoy" mevkiinde mezkûr devletin silah imalathanesinden bahsetmektedir⁶³. Tebriz'in Kara-Koyunlular Dönemi'nde yönetim merkezi olması ve devletin Sultan Cihânşah Dönemi'nde imparatorluk seviyesine ulaşması, Tebriz'de kılıç üretimi için gerekli madenlere sahip olması bize Kara-Koyunlular Dönemi'nde mezkûr şehirde silah üretim merkezi olduğu fikrini vermektedir.

3. Hançer

Arapça asıllı bir kelime olan *hançer* (خنجر), ortalama 30-35 cm. uzunluğunda eğri, sivri uçlu, iki tarafı keskin bir savaş aletidir. Namlu uzunluğu 45 santimetreyi geçenler kısa kılıç kabul edilmektedir. Namlusu "kın" denilen bir mahfaza içinde ve kabzası kolaylıkla ele gelebilecek şekilde bel kuşağına sokularak veya kemere asılarak taşınırdı. Hançer, savaş alanından daha çok teke tek çarpışmalarda kullanılmaktaydı⁶⁴.

⁵³ Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysunguri*, c. IV, s. 780.

⁵⁴ Semerkandi, *Matla'-ı Sa'deyn*, c. II/II, s. 727; Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's*

Safa, c. VI/II, s. 5620; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 49a, 49b, 52b.

⁵⁵ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 109.

⁵⁶ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, s. 145.

⁵⁷ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 107.

⁵⁸ Basibrinalı Adday, *Basibrinalı Adday Vakayinamesi*, s. 28.

⁵⁹ Kara-Koyunlular Dönemi'nde kaynakların kılıç tipolojileri hakkında geniş bilgi vermemesi ve görsel malzeme bulunmaması kılıç tipolojilerini tam olarak ortaya koymamızı engellemektedir.

⁶⁰ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, s. 144.

⁶¹ Erdem-Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, s. 103.

⁶² Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, s. 144.

⁶³ Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Terc. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 71; Kâzım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 300.

⁶⁴ Tulin Çoruhlu, "Hançer", *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, c. 15, s. 548; Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 128.

⁶⁵ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, c. I, s. 144; Terc. s. 56

Kara-Koyunlu ordusunda hançer kullanıldığına dair birçok kayıt mevcuttur. Kara Yusuf Bey ile Timurlu Ebu Bekir Mirza arasında 809/1406 yılında meydana gelen savaşta Kara-Koyunlu askerleri kılıç ve hançerle savaşmışlardır⁶⁵. Bunun yanında hükümdarların da her daim yanlarında kılıç ve hançerleri bulunmaktaydı. Nitekim Kara-Koyunlu hükümdarı İskender Mirza, Alıncak Kalesi'nde iken karısı Leyla onun kılıcını ve hançerini ondan gizlemiş ve İskender Mirza'nın oğlu Şah Kubad bir kısım askerlerle babasına suikast düzenlemişti⁶⁶.

4. Mızrak

"Mızrak", Arapça sözlükte "dürtmek, atmak, fırlatmak ve delmek" gibi anlamlara gelen "zerk" kökünden türetilmiş bir savaş aleti ismidir. Mızrak sert ve esnemeyen uzun-ince ahşap olup ucuna takılmış taş kemik, boynuz, bakır, tunç, demir veya çelikten mamül bir temrenden oluşmaktadır. Dürtücü-delici bir yakın ve uzak dövüş silâhi olarak hedefe doğrudan fırlatılarak kullanılmaktaydı⁶⁷.

Kara-Koyunlu ordusunda ok-yay ve kılıçtan sonra en çok kullanılan savaş aleti mızraktı. Kara-Koyunlu hükümdarı İskender Mirza ile Timurlu hükümdarı Şahruh arasında 29 Recep 824/30 Temmuz 1421 tarihinde meydana gelen Eleşgird Muharebesi'nde⁶⁸ Kara-Koyunlu ordusu fillerle donatılmış Timurlu ordusunun karşısında durup ok, mızrak ve hançerle savaşa asıldılar⁶⁹. Kaynaklarda daha çok *neyze* (نيزه) şeklinde tanımlanan mızrak⁷⁰, bazen de zırh için tasarlanan mızrak temreni olan *senân* (سنان) kelimesiyle karşılanmıştır⁷¹. Mesela Semerkandi manzum bir rivayette Timurlu hükümdarı Şahruh'un karşısındaki Kara Yusuf'un askerlerini "Türkmen askerleri ok-yay, mızrak ve kılıç ile süslenmişlerdi" şeklinde tasvir etmektedir⁷².

5. Gürz ve Teber

Gürz, Ortaçağ'da önemli savaş aletlerinden birisiydi. Bu savaş aletinin belli bir ağırlığa sahip olması düşman üzerindeki tesirini arttırmaktaydı⁷³. Farsça gürz adının yanı sıra Arapça debbûs, amûd ve mitraka adlarıyla ve Türkçe topuz ve bozdoğan isimleriyle adlandırılmaktadır⁷⁴. Teber ise geniş yüzlü bir baltadır⁷⁵. Kara-Koyunlu ordusunda gürz ve teber kullanıldığını Gıyasi'nin kaydından anlamaktayız. Mezkûr müellif, İsfend Mirza'nın 18 Şaban 836/9 Nisan 1433 tarihinde kardeşi Şah Muhammed'i Bağdad'da kuşattığı esnada askerlerinin debbûs ve teber kullandığını kaydetmiştir⁷⁶.

B. Kuşatma Makineleri, Vasıtaları ve Silahları

1. Mancınık ve Arrade

Muhasaralarda kullanılan ilk mekanik savaş aracı olarak mancınık, germe, bükme, çekme ve karşı ağırlık kullanma şekliyle bir direğin eksenli etrafında dönmesi ile işleyen ve dengeli bir hareketle büyük bir güçle taş, nef, ok ve sair cisimleri fırlatan savaş aletidir⁷⁷. Ortaçağ

⁶⁶ Tihri, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, c. I, s. 144; Terc. s. 101-102.

⁶⁷ Mustafa Zeki Terzi, "Mızrak", *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, c. 30, s. 3.

⁶⁸ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 121.

⁶⁹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, c. I, s. 254; Terc. s. 143.

⁷⁰ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, s. 145.

⁷¹ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 118.

⁷² (برآسته مردم ترکمان به تیغ و سنان و به تیر و کمان) bkz. Semerkandi, *Matla'-ı Sa'deyn*, c. II/I, s. 280.

⁷³ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 119.

⁷⁴ Tulin Çoruhlu, "Gürz", *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, c. 14, s. 397; Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 121; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, s. 212.

⁷⁵ Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 228.

⁷⁶ Bağdadî, *Tarihü'l-Gıyasi*, s. 288.

⁷⁷ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 280-281; Nebi Bozkurt, "Mancınık", *TDVİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, c. 27, s. 565.

Türk-İslam devletlerinin tamamında kullanılan bu kuşatma aracının daha küçük olanına ise arrade denilmektedir⁷⁸.

At üzerinde seferden sefere koşan Kara-Koyunlu ordusu ilk dönemlerinde kuşatma usullerini gereği gibi bilmiyordu⁷⁹. Bunun neticesi olarak da kale kuşatmalarında başarı sağlayamıyorlardı. Kaynaklar 810/1408 yılı içerisinde Kara-Koyunlu ordusunun böyle bir başarısızlığını zikretmektedir. Nitekim Kara Yusuf Bey, Türkmen emirlerinden Busâd⁸⁰ Gâverüd Kalesi'ni kuşatmaya gönderdi. Kalenin hâkimi Baba Hacı kaleyi savunmaya geçti. Kale kuşatması için gereken matkap, arrade ve mancınık gibi kuşatma aletlerini bilmeyen Türkmenler kalenin yanındaki hendeğin etrafında saf tutup ok atışma başladı. O sırada bir ok Busâd'a isabet etti. Ok darbesiyle yaralanan Busâd hayatını kaybetti. Ondan sonra Kara Yusuf Bey'in kendisi kalenin önüne geldi. Fakat kalenin müstahkem olduğunu görünce kuşatmadan vazgeçti⁸¹. Fakat daha sonraları kuşatma araçlarına sahip olduklarını kaynaklar vasıtasıyla bilmekteyiz. 822/1419 yılında Kara-Koyunluların Erzincan valisi Pir Ömer, Kara Yülük Osman Bey'in oğlu Yakub Bey'in karargâhı olan Kemah Kalesi'ni kuşatıp, Yakub Bey'i esir aldıktan sonra Kara Yusuf Bey'den yardım istemiştir. Kara Yusuf Bey, Emir-i Divân Bayram Bey, Baba Hacı Bey-i Gaverüdî, Bayezid Bey-i Âyinlu ve Emir İlyas-ı Hacılı'yu 20 bin süvari ile Pir Ömer'e yardıma gönderdi. Anılan emirler donanımlı bir ordu ve arradeler ile Mardin'de kışlamak niyetiyle Aladağ'a vardılar⁸².

Kara-Koyunlu hükümdarı Mirza İskender 832/1437 yılında Timurluların hâkimiyeti altındaki Sultaniye Kalesi'ni kuşatmıştı. Kara-Koyunlu ordusu mezkûr kalenin önüne mancınık yerleştirerek kalenin burçlarından birkaçını tahrip etti⁸³.

2. Çeper

Kale kuşatmalarında huruç harekâtını kırmak için karşıdan gelebilecek saldırılara karşı korkulukların kullanılması çok önceden bilinen bir yöntemdir. Bu usul bozkır savaş geleneğinin bir parçası olarak birçok devlet tarafından kullanılmıştır⁸⁴. Kaynaklarda Kara-Koyunluların kale kuşatmalarında barikat/çeper kurduklarına dair direkt bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat kale savunmasında bu yöntemte başvurdukları bilinmektedir. Örneğin; Timurlu hükümdarı Şahruh'un 823/1420 yılında Kara Yusuf Bey üzerine sefere çıktığında Sultaniye'nin savunması ile Kara Yusuf Bey tarafından görevlendirilen oğlu Mirza Cihânşâh⁸⁵, Şahruh'un hareket ettiği haberini alınca zahire toplama ve savaşmak için çaba harcadı. Türkmenler bu bahane ile Sultaniye'yi yağmaladılar. Mirza Cihânşâh'ın emriyle sarayların kapılarını, dükkânların tahtalarını barikat/çeper çekmek için kaleye getirdiler. Kalenin kapılarına barikat/çeper çektiler⁸⁶. Kara-Koyunluların kale savunmalarında barikat/çeper çekerek kale savunmasında bulunması bu usule vâkif

olduklarını göstermektedir. Muhtemelen kale kuşatmalarında da bu usulü uyguladıklarını söyleyebiliriz.

3. Kule

Muhasara savaşlarında sık kullanılan aletlerden biri de "kule" ismi verilen alettir. Mancınıktan daha kadim olduğu anlaşılan kule, eski Mısırlılar ve Asurlular tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Genellikle kalın ve sıkı ağaçtan yapılan, ancak bazı bölgeleri kurşun, demir ve bakır gibi madenlerle kaplanan kuleler, tekerlekler üzerinde hareket ettirilen seyyar bir kaleye benzetilebilir. Muhtelif aletler ile sair savaş araç-gereçlerinin yerleştirildiği kuleler, surların tahribi için kullanılmalarının yanı sıra içerisine savaşılar yerleştirilmek suretiyle surlar üzerinde bulunan müdafilere hücum ederek üstünlük sağlanmaya çalışılırdı⁸⁷. Kara-Koyunlular da kale kuşatmalarında böyle kulelerden yararlanmışlardır. Sultan Cihânşâh 862/1457-1458 yılında İhtiyaret Kalesi önlerine gelerek kale hâkimi Ahmed-i Yasavul'a kalenin teslimi için haberciler (*kâsıd*) gönderdi. Ancak Ahmed-i Yasavul kalenin müstahkemliğine güvencere direnme yolunu seçti⁸⁸. Bu durum karşısında Sultan Cihânşâh muhasara ve muharebe araçlarının hazırlanmasını emretti. Kara-Koyunlu emirleri kalenin etrafını çember gibi kuşattılar. Kalenin etrafına 10 gez⁸⁹ yüksekliğinde bir duvar yani kule kurdular. Ayrıca kurulan kule üzerindeki her bir mazgala okçu 10 asker yerleştirdiler. Bu durumda Kara-Koyunlu ordusu karşısında direnme gücü olmadığını anlayan Ahmed-i Yasavul elçiler göndererek eman talep etti⁹⁰.

4. Merdiven ve Kemend

Merdiven ve kemend kuşatmalarda kullanılan en eski muhasara aletlerinden olduğu tahmin edilmektedir. Kuşatmalarda merdiven kullanılması M.Ö. 2400 yılına kadar dayanmaktadır⁹¹. Kale muhasaralarında genellikle burçlara kementler atılarak duvarlara tırmanma, merdivenler ya da muhasara arabalarını dayayarak surlar aşılmaya çalışılırdı⁹². Kara-Koyunlu ordusunun da muhasaralarda merdivenlerden yararlandığını bilmekteyiz. Örneğin; Mirza İsfend, Hille'de Celâyirli Sultanı Hüseyin'i ortadan kaldırdıktan sonra askerleri ile Vasıt'a yöneldi. Oradan da Numaniye'ye geçtiler. Askerleri ile birlikte bir süre burada kalarak merdivenler yaptılar. 18 Şaban 836/9 Nisan 1433 tarihinde gece yarısı Şah Mehmed'in hâkimiyeti altında bulunan Bağdad'ın surlarına geldiler. İsfend'in askerleri merdivenler ile kaleye çıkarak kısa bir sürede kaleyi ele geçirdiler⁹³. Mirza İsfend'in askerleri merdiven yapmak için gerekli odunları muhtemelen Bağdad ve Vasıt arasında Dicle Nehri'nin yanında bulunan mümbit araziye sahip Numaniye'den temin etmiş olmalıdır⁹⁴.

⁷⁸ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 282-283; Ahmet N. Özdal, *Türklerin Savaş Sanatı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019, s. 88.

⁷⁹ Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 77.

⁸⁰ Bu isim hakkında kaynaklarda ve yayımlanan nüshalarda farklılık vardır. Ahsenü't-Tevârih'te bu isim Yusâd (يوساد) şeklinde, eserin tercümesinde ise Busat şeklindedir. Tarih-i Ravzatu's Safa'nın yayımlanan taş bakışında Bukâ (بوقا) bizim kullandığımız neşirde ise Barzâ (برضا) şeklinde, Hold-i Berin'de Busâ (بوسا) ve Tarih-i Türkânîye'de Busâd (بوساد) olarak kaydedilmiştir.

⁸¹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, c. I, s. 156; Terc. s. 66; Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, c. VI/II, s. 5225-5226; Kazvîni, *Hold-i Berin*, s. 688; Nişaburî, *Tarih-i Türkânîye*, vr.69b-70a. Ak-Koyunlular da ilk dönemlerinde mancınık ve arrade gibi kuşatma araçlarına sahip değildi. Paydas, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 301. Fakat 1473 yılında Memlûklere karşı yapılan seferde Ak-Koyunlu ordusunda iki mancınık bulunmaktaydı. Walter Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, Terc. Tefvik Bıyıklıoğlu, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 93.

⁸² Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, c. I, s. 228; Terc. s. 120.

⁸³ Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, Terc. İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 91.

⁸⁴ Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, s. 275; Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, s. 157.

⁸⁵ Feridun Bey, *Münşeatu's-Selatin*, Takvimhane-i Âmire, İstanbul, 1274/1858, c. I, s. 159; Abdülhüseyn Nevai, *Esnâd ve Mukâtebât-ı Tarihî-i İnan ez Timur ta Şâh İsmail*, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i kitap, Tahran, 1341/1962, s. 196.

⁸⁶ Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, c. IV, s. 724; Semerkandi, *Matla-i Sa'deyn*, c. II/I, s. 280; Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, c. VI/II, s. 5339; İsmail Aka, Mirza Şahruh ve Zamani, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 118.

⁸⁷ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 311.

⁸⁸ Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, c. VI/II, s. 5580.

⁸⁹ İran'da arşın için kullanılan tabirdir. 1 gez takriben 1 metre civarındadır. Bkz. Walthor Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Terc. Acar Sevim, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 76.

⁹⁰ Semerkandi, *Matla-i Sa'deyn*, c. II/II, s. 831; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, c. I, s. 576, Terc. s. 375.

⁹¹ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 324.

⁹² Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşâh*, s. 295.

⁹³ Bağdadî, *Tarihü'l-Giyasi*, s. 272-273; Abbas el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü'l-İrak Beyne İhtilâleyn İhtilâleyn el-Hükümetü'l-Türkânîyye*, Dâru'l-Arabiyyetü'l-Mavsuât, Bağdad, 1939, c. III, s. 87-88.

⁹⁴ Hafız Abrû, *Cografya-yı Hafız Abrû*, Tas. Sâdık Seccâdî, Ayine-i Mirâs, Tahran, 1378/1999, c. II, s. 85.

5. Nakkab ve Lağımçı

Kuşatma sırasında duvarları delmekle görevli olan kişilere “nakkab”, tünel kazma işi ile meşgul olanlara ise “lağımçı” denilmektedir. Fakat çoğu zaman bu iki kelime aynı anlamda kullanılmıştır. Muhasaralarda mühim rolleri olduğu anlaşılan nakkab ve lağımçılar, kale duvarlarına doğru tüneller kazarak kalenin temelini oyarlardı. Kazılan tüneli desteklemek için tahta direkler yerleştirilir ve daha sonra bu direkler yakılırdı. Yerleştirilen direklerin yakılması ile duvar bir müddet sonra kendiliğinden çökerdi⁹⁵. Ortaçağ’da sair Türk-Moğol devletlerinde nakkab ve lağımçıların mevcut olduğu bilinmektedir⁹⁶.

Kara-Koyunlu da kale kuşatmalarında duvar delicilerden (*nakkabçıyân*) istifade etmekteydi. Mesela 862/1457-1458 yılında İhtiyaret Kalesi kuşatmasında nakkabçılar duvarları delmekle meşgul olmuşlardı⁹⁷. Sultan Cihâşah’ın oğlu Muhammedî Mirza’nın Damgan kuşatması sırasında da Kara-Koyunlu askerleri kale duvarlarında delik (*sûrah*) açmaya çalışmıştı⁹⁸. Keza Sultan Cihâşah da oğlu Pir Budak’ı Bağdad’da kuşattığı sırada lağım kazma ve başka türlü muhasara yöntemleri ile Pir Budak’ı tazyik etmişti⁹⁹.

Kara-Koyunlu ordusu kuşatmalarda kale duvarını yıkmak için kazmacı (بیل دار) ve keserci (تیسه دار) de kullanılmaktaydı. Örneğin Sultan Cihâşah 857/1453 yılında ordunun tokaçısı Seyyid Ahmed-i Tokaçı’yı İsfahan surunu yıkmak için gönderdi. Tokaçı, vilayetten yaklaşık 50 bin *bil-dâr* ve *tişe-dârı* beraberinde götürüp İsfahan Kalesi’nin surunu yerle bir etti¹⁰⁰.

C. Zırh, Kalkan ve Miğfer

Zırh, kalkan ve miğfer savaşlarda düşmanın saldırı silâhlarının darbe ve atışlarına karşı vücudun zarar görmesini engelleyen savunma teçhizatlarındandır¹⁰¹. Kara-Koyunlu ordusu Ortaçağ’ın diğer ordularında olduğu gibi savaşlarda savunma teçhizatlarından istifade etmişti. Kara-Koyunlu Dönemi’nde kaynakların belirttiği zırh çeşitleri; *cebe* (جبه)¹⁰², *cevşen* (جوشن)¹⁰³, *zereh* (زره)¹⁰⁴ ve *haftân* (حفتان)¹⁰⁵ olarak tespit edilmiştir¹⁰⁶. At zırhı için ise *kecem* (کجم)¹⁰⁷ kelimesi kullanılmıştır. *Cebe*, “savaşta giyilen zırh, ok ve mızrak temreni, pusat, silâh ve savaş atı” anlamlarına gelmektedir¹⁰⁸. Dönemin kaynakları genel olarak *cebe* ve *cevşeni* birlikte kullanmışlardır¹⁰⁹. Kaynaklarda geçen *cebe-pûş* (جبه پوش)¹¹⁰ ve *cebe-dâr* (جبه دار)¹¹¹ kayıtları bu dönemde cebenin zırh için kullanılan bir istilâh olduğunu göstermektedir.

Cebe’nin nasıl bir zırh türü olduğu kaynakların sathî bilgilerinden dolayı tam olarak tespit edilememiştir. “Cevşen” isimli zırhı ise araştırmacılar, küçük metal plakaları bulunan halkalardan müteşekkil ve sırt kısmı olmayıp, göğüs kısmının bulunduğunu belirtmektedir¹¹². Bunun yanı sıra mezkûr zırhın Orta Asya menşei olup Türkler tarafından Yakın Doğu’ya getirildiği bilinmektedir¹¹³. Kaynaklarda geçen “zereh” kaydının ise genel olarak zırh mı ifade ettiği yoksa bir zırh türünü mü ifade ettiği konusunda bir ipucu bulunmamaktadır¹¹⁴. “Haftân zırhı” ise diğer zırh türleri üzerine giyilen bir savunma teçhizatıdır¹¹⁵. Kaynaklar 823/1420 yılında Timurlu hükümdarı Şahrüh’un Kara Yusuf Bey üzerine yürüdüğü vakit Kara Yusuf Bey’in ordusunu “*seçkin gençlerin hepsi zereh, cevşen, kılıç ve mızrak ile süslenmişlerdi*” şeklinde tasvir etmişlerdir¹¹⁶. Aynı şekilde Şahrüh ile Kara-Koyunlu hükümdarı arasında 824/1421 yılında meydana gelen savaşta Abrû, Timurlu ve Kara-Koyunlu ordusunu “*her iki ordu çelik dağ gibi saf kurdular*” şeklinde tasvir etmiştir¹¹⁷. Abrû’nun bu tasviri Kara-Koyunlu ordusunun savaşta çelik zırh, miğfer ve kalkan kullandığını göstermektedir.

Kara-Koyunlu ordusunda zırh kullanıldığına dair diğer bir örnek ise Sultan Cihâşah’ın Uzun Hasan Bey üzerine gönderdiği ordudan anlaşılmaktadır. Nitekim 861/1457 yılı baharında Ak-Koyunlu Cihangir Mirza kardeşi Uzun Hasan Bey ile yaptığı mücadelede yardım istemek için Kara-Koyunlu hükümdarı Sultan Cihâşah’ın yanına gitti. Kara-Koyunlu hükümdarı Emir Arapşah-ı Âyinlu kumandanlığında 12 bin kişilik kuvveti Cihangir Mirza’nın hizmetine verdi. Erzincan hududuna kadar yol alan mezkûr emir, Uzun Hasan Bey’in yaklaştığını öğrenince kaçtı. Cihangir Mirza da bu durumu Sultan Cihâşah’a bildirmek ve yeni bir yardım kuvveti temin etmek için kardeşi Üveys Bey’i, mezkûr hükümdara elçi olarak gönderdi¹¹⁸. Sultan Cihâşah, Üveys Bey’in yanına Rüstem-i Tarhan komutasında 20 bin süvariye emrine verdi. Ayrıca daha önce Mu’şa’şa ile mücadeleye gönderdiği Emir Ali Şeker Bey de adı geçen hükümdarın emri ile Erdebil’de Rüstem-i Tarhan’ın ordusuna katıldı. Bu sırada Mardin taraflarında bulunan Uzun Hasan Bey’e, Kara-Koyunlu kuvvetlerinin Irak’tan silah, savaş araç gereci, *cebe* ve *cevşen* ile donatılmış çelik ve demirden bir deniz gibi Diyarbakır tarafına hareket ettiği haberi geldi¹¹⁹.

⁹⁵ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 326.

⁹⁶ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 327; Osmanlı askerî teşkilâtında da geri hizmet kitalarından biri olarak lağımçı ocağı bulunmaktaydı. Osmanlılarda genellikle kale surlarını yıkmak için yer altından tünel açma işi ile uğraşan askerler lağımçı ocağına mensuptu. Osmanlı Devleti’nde Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerinde lağımçıların var olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Lağımçı Ocağı”, *TDVİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, c. 27, s. 49.

⁹⁷ Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn*, c. II/II, s. 831-832; Mirhond, *Tarih-i Ravzatu’s Safa*, c. VI/II, s. 5580-5581.

⁹⁸ Tihârî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, c. II, s. 343; Terc. s. 222.

⁹⁹ Andreasyan “XIV ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait”, s. 88.

¹⁰⁰ Tihârî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, c. II, s. 329; Terc. s. 214; Rumlu, *Ahsenü’l Tevarih*, c. I, s. 501; Terc. s. 319.

¹⁰¹ Aydın Usta, “Zırh”, *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, c. 44, s. 391.

¹⁰² Tihârî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, c. I, s. 271, c. II, s. 411; Terc. s. 177, 267; Rumlu, *Ahsenü’l Tevârih*, c. I, s. 245, 541, c. II, s. 666; Terc. s. 134, 346, 437.

¹⁰³ Abrû, *Zübdetü’l Tevârih-i Bâysungurî*, c. III, s. 401, c. IV, s. 731; Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn*, c. II/I, s. 283; Rumlu, *Ahsenü’l Tevârih*, c. I, s. 577; Terc. s. 375.

¹⁰⁴ Abrû, *Zübdetü’l Tevârih-i Bâysungurî*, c. III, s. 400, c. IV, s. 731; Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn*, c. II/I, s. 283; Nişaburî, *Tarih-i Türkmaniye*, vr. 46a.

¹⁰⁵ Abrû, *Zübdetü’l Tevârih-i Bâysungurî*, c. IV, s. 785.

¹⁰⁶ Ortaçağ’da zırh çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz. Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 141-150.

¹⁰⁷ Tihârî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, c. II, s. 450, Terc. s. 293; Nişaburî, *Tarih-i Türkmaniye*, vr. 59a.

¹⁰⁸ Volker Rybatzki, *Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente: Eine lexikalische Untersuchung*, Publications of the Institute for Asian and African Studies, Helsinki, 2006, s. 272; Ferdinand D. Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, Terc. Günay Karaağaç, TDK Yayınları, Ankara, 2017, s. 1225; Tuncer Gülensoy-Paki Küçükler, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 101; Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1963, c. I, s. 284.

¹⁰⁹ Mesela bkz. Tihârî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, c. I, s. 262, 279, c. II, s. 284, 418, 454, Terc. s. 171, 179, 182, 272, 297. Osmanlı kaynaklarında da *cebe* ve *cevşen* genel olarak birlikte kullanılmıştır. Bkz. Tülin Çoruhlu, “Zırh Türk Devletlerinde”, *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 44, s. 394.

¹¹⁰ Tihârî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, c. I, s. 279, c. II, s. 411, Terc. 182, 267; Rumlu, *Ahsenü’l Tevarih*, c. I, s. 245, 541, c. II, s. 666, Terc. s. 134, 346, 437.

¹¹¹ Tihârî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, c. I, s. 271, Terc. s. 177.

¹¹² Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat*, s. 240; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 253.

¹¹³ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 142.

¹¹⁴ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 144.

¹¹⁵ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, s. 146.

¹¹⁶ (همه جوانان نوخاسته و سراسر به زره و جوشن و تیغ و سنان آراسته) bkz. Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn*, c. II/I, s. 283; Abrû, *Zübdetü’l Tevârih-i Bâysungurî*, c. IV, s. 731.

¹¹⁷ Abrû, *Zübdetü’l Tevârih-i Bâysungurî*, c. IV, s. 788.

¹¹⁸ John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Terc. Sibel Özbudun, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 150.

¹¹⁹ Tihârî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, c. I, s. 262; Terc. s. 171.

Sonuç

Doğu Anadolu, Irak ve İran coğrafyasında takriben bir asır hâkimiyet kuran Kara-Koyunlular, Ortaçağ'ın geleneksel silah ve teçhizatı ile donatılmıştı. Bu silah ve teçhizatlar arasında, ok ve yay, kılıç, mızrak, kement, zırh, miğfer, kalkan, mancınık ve diğer teçhizatlar bulunmaktaydı. Kara-Koyunlular Türkmen olmalarına rağmen silah terminolojisi bu dönemde bölgenin hâkim dili olan Farsçanın etkisi altındaydı. Tabii olarak bunda vakayinamelerin de Farsça yazılmasının etkisi bulunmaktadır. Her silahın birçok çeşidi bulunup bunlar üretildikleri maddenin cinsi ve üreten ustanın isimleri ile adlandırılırdı. Kılıcın farklı isimlendirmeleri bulunmaktaydı. Bu dönemde Fars silah ekolünün etkisiyle genel olarak orduda şimşir denen kavisli kılıçlar kullanılmaktaydı. Ortaçağ boyunca hadeng ağacı ok ve yay imal edilen bir ağaç türüydü. Ok hadeng ile özdeşleşmiş ve ok yerine çoğu zaman hadeng kelimesi geçmiştir. Ortaçağ'da devletler sürekli savaş teyakkuzunda oldukları için silah üretimi de ziyadesiyle önem taşımaktaydı. Yakın Doğu'da birçok silah üretim merkezi bulunmaktaydı. Fakat kaynaklarda Kara-Koyunluların silah üretimi ve üretim merkezleri ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Şüphesiz bunda Kara-Koyunlular hakkında yazılan müstakil eserlerin bulunmaması etkilidir. Ancak Celâyirli ve Timurlu toprakları üzerine devletini inşa eden Kara-Koyunlular mezkûr devletlerin silah üretim tecrübesi ve üretim merkezlerinden yararlandıkları söyleyebiliriz. XV. yüzyılda dünya silah teknolojisinin gelişimi ve buna bağlı olarak Yakın Doğu ordularının bu teknolojiye adapte olmaya çalışmalarına rağmen Kara-Koyunlu ordusu silah teknolojisinde geri kalmıştı.

KAYNAKÇA

- Abbas el-Azzâvî el-Mehâmî, Tarihü'l Irak Beyne İhtilâleyn İhtilâleyn el-Hükümetü'l-Türkmâniyye, Dâru'l-Arabiyyetü'l-Mavsuât, Bağdad, 1939, c. III.
- Abdülhüseyn Nevâî, Esnâd ve Mukâtebât-ı Tarihî-yi İnan ez Timur ta Şâh İsmail, Bungah-ı Tercüme ve neşr-i kitap, Tahran, 1341/1962.
- Abdullah b. Fethullah el-Bağdadî, el-Düvelü'l-İslamiyye fi el-Şark (Tarihü'l Gıyasi), Tah. Târik Nâfi' el-Hamdânî, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 2010.
- Abdurrezzak-i Semerkandî, Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn, Nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Pejûhişgâh-ı Ulum-i İnsanı ve Muta'alat-ı Ferhengi, Tahran: 1383/2004, c. II/I-II/II.
- Abdülkadir Özcan, "Lağımçı Ocağı", TDVİA, TDV Yayınları, Ankara, 2003. Cilt 27, Ss. 49-50
- Ahmet N. Özdal, Türklerin Savaş Sanatı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019.
- Altan Çetin, Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Aydın Usta, "Zırh", TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2013. Cilt. 44, Ss. 391-394.
- Ayşe Atıcı Arayancan, Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah ve Dönemi (Siyaset-Teşkilat-İktisad-Din ve Kültür) 1438-1467, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Basibrinalı Adday, Basibrinalı Adday Vakayinamesi, Terc. Kutlu Akalın, Peywend Yayınları, İstanbul, 2015.
- Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk), Terc. İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- Ensar Macit, Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilatı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Erkan Göksu, Okla Yükselen Millet, Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018.
- Erkan Göksu, Türk Kültüründe Silah, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.
- Faruk Sümer, "Kara-Koyunlular", İA, MEB Yayınevi, Eskişehir, 2001, Cilt 6, Ss. 292-305
- Faruk Sümer, Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar), TTK Yayınları, Ankara, 1992.
- Ferdinand D. Lessing, Moğolca-Türkçe Sözlük, Terc. Günay Karaağaç, TDK Yayınları, Ankara, 2017.
- Feridun Bey, Münşeatu's-Salatin, Takvimhane-i Âmire, İstanbul, 1274/1858,
- Gerhard Doerfer, Turkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1963, c. I.
- Gıyasüddin Hondmir, Tarih-i Habîbu's-Siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer, Yay. Celâleddin Humâyî, İntişarat-ı Hayyam, Tahran, 1333/1954, c. III-IV.
- Hafız Abrû, Coğrafya-yı Hafız Abrû, Tas. Sâdık Seccâdî, Ayine-i Mirâs, Tahran, 1378/1999, c. II.
- Hafız Abrû, Zeyli Camiü't Tevârih-i Reşidî, nşr. Hanbaba Beyanî, Çaphane-yi İlmi, Tahran, 1317/1938.
- Hafız Abrû, Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî, Yay. Seyyid Kemâl Hac Seyyid Cevadi, Sazman-ı Çap ve İntişarat-ı Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, Tahran, 1380/2001, c. III-IV.
- Hasan-ı Rumlu, Ahsenü't- Tevârih, Nşr. Abdülhüseyn Nevâî, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1389/2010, c. I-II; Terc. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2006.
- Hrand D. Andreasyan, "XIV ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi 3, 1973. Ss. 83-149.
- İbrahim Duman, Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020.
- İlhan Erdem, "Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış", A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları, 24/37, Ankara 2005. Ss. 57-77.
- İlhan Erdem-Kâzım Paydaş, Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür, Bileşik Yayınevi, Ankara, 2007.
- İsmail Aka, Mirza Şahrûh ve Zamani, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- John E. Woods, 300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular, Terc. Sibel Özbudun, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.
- Josaphat Barbaro, Anadolu'ya ve İran'a Seyahat, Terc. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Kâzım Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nde Siyasi Evlilikler ve Sarayda Hatunların Konumu", Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan, (Ed. Burak Kocaoğlu), Berikan Yayınları, Ankara, 2019. Ss. 413-428

- Kâzım Paydaş, “Akkoyunlular”, İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II, (Ed. Muhammet Hanefi Palabıyık- Osman Çetin), Siyer Yayınları, İstanbul, 2018. Cilt. 9, 347-373.
- Kâzım Paydaş, “Karakoyunlular”, İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II, (Ed. Muhammet Hanefi Palabıyık- Osman Çetin), Siyer Yayınları, İstanbul, 2018. Cilt. 9, Ss. 375-406.
- Kâzım Paydaş, Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Mahmud. b. Abdullah-ı Nişaburî, Tarih-i Türkmâniye, The National Library of Israel, Jerusalem, Israel Ms. Yah. Ar. 1132
- Manouchehr Moshtagh Khorasani, “İran Shamsir'nin (Şimşir) Tarihi”, Tarihe Yön Veren Silah Kılıç, (Ed. Tolga Akay-Süleymen Tekir), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019. Ss. 245-272.
- Manouchehr Moshtagh Khorasani, “Tarih-i Tekâmül-i Şimşir”, Mecelle-i Hüner ü Merdom 15, 2013. Ss. 38-45.
- Mirhond, Tarih-i Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ, Haz. Cemşid Kiyânfer, İntişarat-ı Esatir, Tahran, 1385/2006, c. VI/II.
- Muhammed Yusuf Vale-i İsfahanî Kazvîni, Hold-i Berin (Tarih-i Timuriyân ve Türkemenân), Haz. Mirza Haşim Muhaddis, Mirâs-ı Mektûb, Tahran: 1379/2000.
- Mustafa Uyar, İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm), TTK Yayınları, Ankara, 2020.
- Mustafa Zeki Terzi, “Mızrak”, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2005. Cilt. 30, Ss. 3-4.
- Nebi Bozkurt, “Kılıç”, TDVİA, TDV Yayınları, Ankara, 2002. Cilt. 25, Ss. 405-408.
- Nebi Bozkurt, “Mancınık”, TDVİA, TDV Yayınları, Ankara, 2003. Cilt. 27, Ss. 564-567.
- Nebi Bozkurt, “Ok”, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2007. Cilt. 33, Ss. 333-335.
- Nəcəfli Tofiq Hümbeotoğlu, Azərbaycan Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu Dövlətləri, Çarşioğlu, Bakü, 2012.
- Nejat Eralp, Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- Paul E. Klopsteg, Türk Okçuluğu, Erdem Yayınları, İstanbul, 2019.
- Selim Serkan Ütken, Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilâtı (1500-1868), TTK Yayınları, Ankara, 2018.
- Şucâ'u'd-Din Dorûd-Bâşi-yi Beyhakî, Câmi'u'l-Hidâyet fi 'İlmi'r-Rimâyet (Okçuluk Sanatı), Terc. İbrahim Duman, 1. bs. Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2020.
- Tihirânî, Kitâb-i Diyârbakriyya, yay. Necati Luğal-Faruk Sümer, TTK Yayınları, Ankara, c. I-II; Terc. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- Toma Metsopski, Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi, Terc. Gürsoy Solmaz, Elips Kitap, Ankara, 2009.
- Tuncer Gülensoy-Paki Küçükler, Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.
- Tülin Çoruhlu, “Gürz”, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1996. Cilt. 14, Ss. 327-328.
- Tülin Çoruhlu, “Hançer”, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1997. Cilt. 15, Ss. 548-550.
- Tülin Çoruhlu, “Zırh Türk Devletlerinde”, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul. Cilt. 44, Ss. 394-395.
- Ünsal Yücel, Türk Okçuluğu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- Volker Rybatzki, Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente: Eine lexikalische Untersuchung, Publications of the Institute for Asian and African Studies, Helsinki, 2006.
- Walter Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, Terc. Tevfik Bıyıklıoğlu, TTK Yayınları, Ankara, 1992.
- Walther Hinz, İslâm'da Ölçü Sistemleri, Terc. Acar Sevim, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.